

JARMILA ČIHÁKOVÁ—LADISLAV HRDLIČKA

S přibývajícím výzkumy v historickém jádru Prahy narůstá mezi nálezy středověké keramiky i počet úlomků misek dosud málo známého typu, který se od běžné keramické produkce liší řadou specifických znaků, z nichž nejvýraznější je vždy glazovaný povrch. Do literatury jej poprvé uvedl K. A. Wilde (1953), jenž zároveň s publikací podobných nálezů ze svých výzkumů v pomoršském Wolinu načrtl i jejich problematiku. Z našich misek tohoto typu známe z literatury jen dvě. Jednu z Malostranského náměstí v Praze, kterou I. Pavlů (1971, 44, obr. 20:8) řadí vzhledem k „nepravidelné a tedy neúmyslné“ polevě k běžné kuchyňské keramice, a druhou, publikovanou jen verbálně, z Opavy (Šikulová 1985, 230).

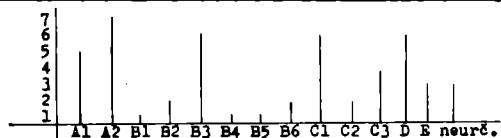
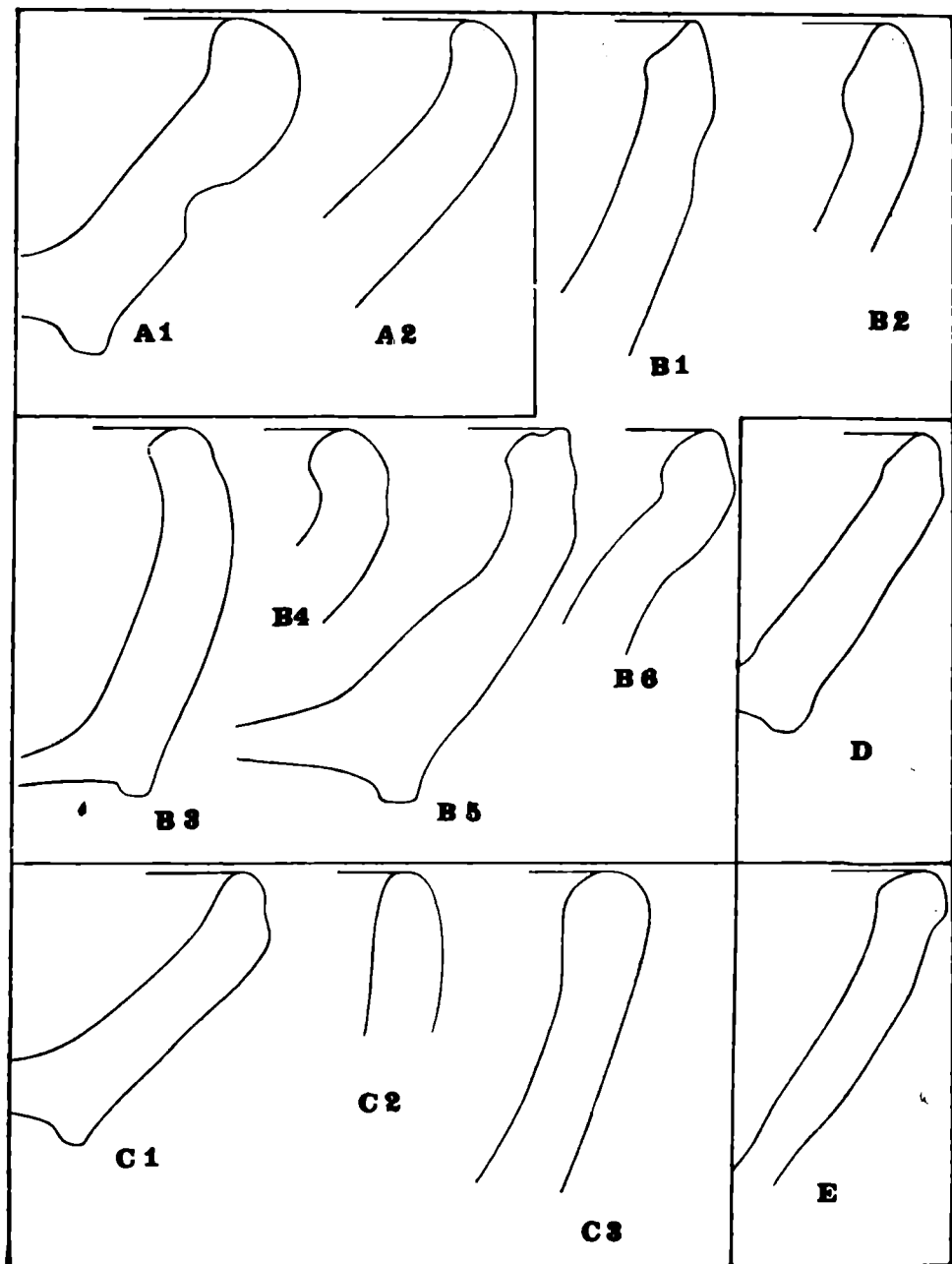
Do současné doby shromáždili autoři příspěvku ze svých pražských výzkumů zlomky z dalších 70 exemplářů těchto misek a do svého katalogu zařadili kromě citovaného nálezu z Malostranského náměstí i jednu misku z výzkumu dr. I. Borkovského v Anežském klášteře. Celkem 72 jedinců je dostatečně reprezentativním souborem pro postihu jejich základní charakteristiky, k níž patří kónický tvar s často svéráznou profilací okraje, nezaměnitelný stěp, nestejně silná vrstva polevy na celém povrchu uvnitř a tenčí nesouvislá poleva na rezném povrchu vně.

Tyto misky byly v naprosté většině zhotoveny z hlíny velmi hustě ostřené pískem a vypálené do jasně cihlové červené barvy. V jejich základní keramické hmotě je množství zrněk křemene, úlomků hornin, slidy světlé i tmavé a ojediněle i živců a křemenců. Zaoblená či polozaoblená zrna svědčí o tom, že do základní hmoty byl přidáván jen jemný říční písek bez příměsí drcené horniny. Množství ostřiva je zpravidla tak vysoké, že materiál misek ztrácí na soudržnosti a ze stěpů se odroluje i při běžné manipulaci. Vazba mezi barvou výpalu a množstvím ostřiva či strukturou lomu nebyla zjištěna.

Původní rezný povrch, který nepřišel do styku s glazurou, se zachoval na 46 fragmentech vždy jen na vnější stěně misky nebo na její podstavě. Obvykle je zbarven do různých odstínů šedi (v 75 %), nejčastěji do tmavě šeda s nápadnými stopami připomínajícími tahy širokého štětce. Pod čírou polevou a v místech, z nichž poleva odprýskla, je povrch stěpu vždy červený stejně jako barva lomu.

Vzhledem k výjimečné drolivosti použitého materiálu se z těchto misek nejlépe dochovaly nejmasivnější partie — okraje ústí a části ode dna. Mezi zlomky ze 72 misek je 42 okrajů, 13 zlomků ode dna, 8 celých profilů a pouze 11 úlomků stěn a jeden ze dna.

Průměr ústí se u těchto misek pohybuje v rozmezí od 11—16 cm a jejich vnější výška od 3,7—5,5 cm. Jejich přibližný objem, vypočtený u šesti exemplářů, kolísá od necelých 2 dcl do půl litru. Všechny misky

1. Typy okrajů misek s polevou a graf jejich četnosti.

našeho souboru jsou kónické s různě prohnutými stěnami, jejichž síla v rámci souboru kolísá od 6—12 mm. Dno má vždy obvodovou lištu; jeho střed známe pouze z jediného zlomku, na němž je dno nápadně konvexně prohnuté.

V profilaci misek lze mezi všemi 50 okrajovými zlomky rozlišit 5 typů (A—E) s 11 variantami (obr. 1). Typ A zahrnuje zatažené okraje se zaobleným či ovaleným ústím a plynulou vnitřní stěnou. Může mít buď nápadně silné stěny se žlábkem na vnější straně (varianta A1) nebo slabší stěny jednoduše upravené (A2). Pro zatažené okraje typu B je typické často zahrocené ústí a výrazná profilace vnitřní stěny vývalkem (B1), zduřením (B2) či hranou, pod níž je stěna prohnutá buď konkávně (B3—B5) nebo konvexně (B6). Typem C označujeme okraje vzhůru vyhnuté, které mají 3 varianty. Nejméně rozšířené jsou okraje přímo rozevřené, a to jak jednoduše (typ D), tak i se zesílením vnější plochy okraje (typ E).

Z morfologického hlediska se zdá, že misky typu A a B mohly zachovávat určitou danou velikost. Naznačují to jejich rekonstruovatelné průměry, které u typu A nevybočují z intervalu 14—15 cm a u typu B z intervalu 13—14 cm (s jedinou výjimkou do ϕ 11—12 cm), jakož i podobný objem dvou rekonstruovaných misek typu B (3 a 3,5 dcl). Nemůžeme však říci, zda konstantní rozdíl v průměru ústí mezi oběma typy odpovídá také ustálenému rozdílu i mezi jejich objemy. Oproti typům A a B jsou rozměry misek typu C a D variabilnější, jejich průměr kolísá od 11—16 cm. Tomu by odpovídaly i obě krajní hodnoty vypočtených objemů (2 a 5 dcl) naměřené u misek typu C.

Ve vztahu k použitému hrnčířskému materiálu se projevila závislost okrajů typu A a B na cihlově červeném vypálení. Ze 25 zlomků typu A a B jen dva byly vypáleny do hnědočervena. Nečetné zlomky s šedým lomem byly rovnoměrně rozptýleny pouze mezi zbývajícími typy C, D a E. Vztah mezi typem okraje a nápadnou hustotou písčité příměsi se neprojevilo.

Na všech zlomcích je přítomna poleva, která kryje důsledně celý povrch misky vždy pouze uvnitř, zatímco vně je nesouvislá. Proto některé menší fragmenty jsou zevně pokryty celé nebo naopak, poleva zde chybí úplně. Poleva, která po vnějším povrchu misek volně stékala, hromadila se okolo dna a často ulpěla i na podstavě. Kromě dvou případů pokrývala i ústí misek. Vzhled polevy, která nebyla zřetelně nijak upravovaná, se výrazně liší na vnitřní a vnější stěně misek. Zatímco vně je tenčí, rovnoměrnější a hladší, uvnitř bývá nerovná až hrbolatá a často obsahuje jakási zra či příškvarky rovněž z polevy. Na místech, kde poleva dosáhla větší mocnosti, což bývá nejčastěji uvnitř misky a u dna vně, se zvláštním způsobem rozložila a přeměnila ve specifickou bělavou krustu s matným rozpraskaným povrchem (kdysi byla připodobněna dokonce k silně vápenné maltě — srov. Wilde 1953, 94, 97). Na několika zlomcích se na krustě dochoval hladký, barevně také přeměněný a stejně popraskaný lesklý povlak polevy, který jednoznačně dokládá identitu bělavé krusty s původní polevou. Vícevrstevnatost polevy jsme nezjistili, jen u dvou zlomků nasedala pod vnitřním okrajem na tenkou zelenou polevu zmíněná krusta.

Poleva se na našich miskách dochovala v čiré podobě a v pěti barvách (bílá, žlutá, zelená, hnědá a černá), z nichž některé mohly vzniknout až druhotně (např. bílá rozkladem a černá v organogenním prostředí). Zbarvení polevy je často tvořeno směsicí barev a odstínů s výsledným světlým dojmem. Zvláštností je hnědá poleva s modrými šupinkami a šedá

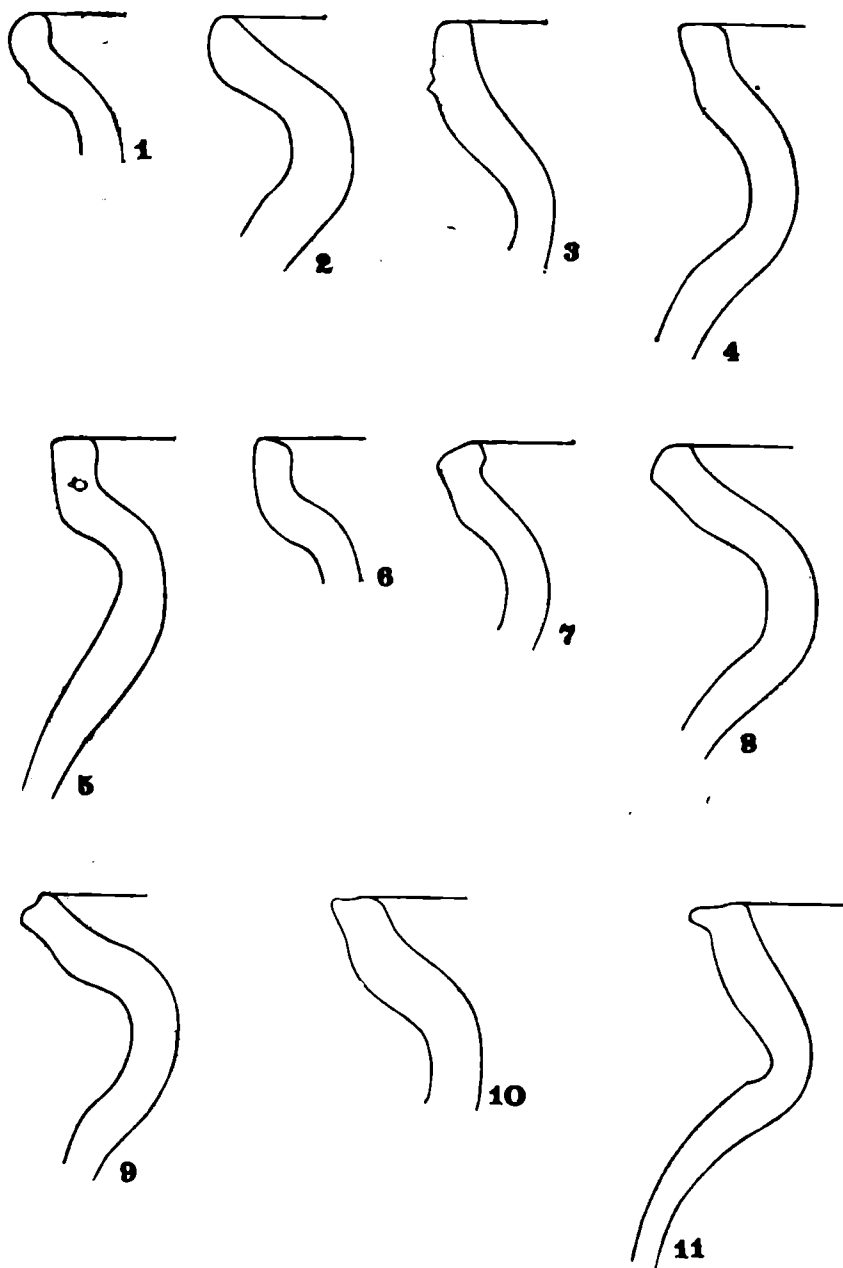
poleva připomínající opál. Nechybí případy přechodu čiré polevy v neprůhlednou. Polevy se dochovaly v různém stupni rozkladu od sklovitých až po bílou krustu. Souvislost mezi jejich barvou a typem okraje nebyla zjištěna.

Lze shrnout, že z technologického i morfologického hlediska se v našem souboru vydělily dvě skupiny misek: na jedné straně dosti si podobné typy A a B se zataženými okraji vyrobené z podobného hrncířského materiálu a v ustálených velikostech, a na straně druhé typy C a D s variabilní velikostí, při jejichž výrobě či použití byly ojediněle uplatněny i jisté technologické odlišnosti.

Funkce misek s polevou nebyla dosud prokázána a nevysvětlují ji ani námi shromážděné nálezy samé, ani jejich nálezové okolnosti. K. A. Wilde, který použití těchto misek jako stavebně dekoračního prvku odmítl jako nepodložené, klasifikoval své nálezy jako tyglíky na výrobu skleněných perel, prstýnků apod. (1953, 94, 96). Pražské nálezy zatím podporují názor, že byly technickou keramikou ustáleného jednoduchého tvaru, v níž poleva mohla vzniknout až při používání nádoby (Šikulová 1985, 230). Nelze vyloučit, že ve své funkci byly použity jen jednou. Více informací teprve očekáváme od chemických analýz, jejichž výsledky nejsou dosud k dispozici. Je však možné, že pracovní proces, při němž misky s polevou byly používány, byl vázán na hospodářsky silná centra — kromě Prahy např. Opava, Olomouc, Budeč (za upozornění a informaci o nálezech děkujeme dr. V. Šikulové, dr. V. Dohnalovi a dr. I. Krutinovi). Takovým centrem byl i Wolin, kde se používaly již v druhé polovině 11. století (zde jedna z podobných misek posloužila dokonce jako schránka pro depot mincí, z nichž nejmladší byla ražena v r. 1060 — cf. Wilde 1953)).

Stáří pražských misek určují jednak nálezové soubory, které je doprovázejí, a jednak jejich pozice ve stratigrafické sekvenci uvnitř historického jádra Prahy. Misky z našeho katalogu se poprvé objevují v horizontu archaicky zduřelých okrajů, v němž je zastihla jedna ze sond v Kaiserštejnském paláci (Hrdlička—Čiháková 1984). Oproti nástupu je horní časová hranice jejich výskytu méně zřetelná, neboť možnostem poznání uniká, zda stratigraficky nejmladší exempláře těchto misek se do heterogenních zásypů dostaly primárně nebo jako reziduum; proto ji lze vyjádřit pouze intervalem, jehož rozpětí zahrnuje dobu masového výskytu klasického zduřelého okraje a následného keramického horizontu. Pro absolutní datování našich misek chybí zatím doklady; k dispozici jsou jen indicie, podle nichž by byly používány zhruba od poloviny 12. do poloviny 13. století.¹

V asociačním nálezovém profilu (cf. Filip 1956, 62) misek z našeho katalogu lze zároveň sledovat i vývoj jednoho úseku sekvence pražské středověké keramiky. Projevuje se v hrubých rysech především změnami v profilaci okrajů a je lépe postižitelný ve starším období výskytu misek, v němž dominovaly okraje archaicky zduřelé, různě vně zesílené (některé z nich připomínají okruží typu V16 dle Pavlů 1982) a kalichovité prohnuté. V horizontu těchto typů nastupuje morfologicky i technologicky nová keramická třída, která se od tradiční liší hlavně tenčí a tvrdším střepelem, tmavším zbarvením a hladším, často bíle malovaným povrchem.² Hrnce nové keramické třídy mají také odlišnou profilaci okrajů (např. obr. 2), která je v mladších souborech aplikována i na hrncích z tradičního materiálu. Svým celkovým habitem představuje tato nová keramická třída nečetný, ale výrazný keramický horizont, který je v pražském podhradí datován svou pozicí ve stratigrafické sekvenci Malé Strany a Starého Měs-

2. Okraje hrnců nové keramické třídy z druhé poloviny 12. století.

ta ještě do druhé poloviny 12. století. Jeho nástup uvedl do pražské keramiky širokou škálu typů a variant okrajů, z nichž některé se uplatňovaly v keramické produkci postupně. Tento vývoj směřující k větší variabilitě v utváření okrajů začal ještě před nástupem velkých vzhůru vytažených

okrajů (typ IV2, 3 podle Pavlů 1971) a byl redukován až masovým výskytem klasicky zduřelého okraje (typ III 1a podle Pavlů 1971) někdy v průběhu první třetiny 13. století.

Smyslem tohoto sdělení je předběžná informace o dalším, dosud málo známém typu technické keramiky a jeho časovém vročení. Zároveň upozorňuje, že keramické střepy s polevou se vyskytují už v intaktních raně středověkých situacích.

Poznámky

- 1 Na základě nálezového řetězu keramických souborů, zatím propracovaného pro starší fázi asocičního profilu misek našeho katalogu, a s přihlédnutím k lokalizaci jednotlivých exemplářů buď do prostoru staroměstské nivy, nebo na staroměstskou terasu konstatují určité změny v rámci sledovaných misek, které naznačují jejich vnitřní vývoj. Z podrobné analýzy jednotlivých typů, kterou pro nedostatek místa neuvádím, vyplynulo, že nejstaršími typy byly A 1 a B 1, používané v jádru i na okraji levobřežního podhradí a ve staroměstské nivě. Po určité době nastupuje typ B 3, současný s výskytem zvláštní homogenní zelenožluté polevy. Brzy poté prudce stoupá variabilita okrajů našich misek. Začíná okrajů typu C, k nimž po určité době přistupuje mladá skupina, reprezentovaná okrajů typu A 2, B 2, B 6, D a výskytem barevně zcela homogenní olivově zelené polevy. Tato mladá skupina se již neobjevuje ani v jádru levobřežního podhradí (v okolí Malostranského náměstí) ani ve staroměstské nivě. Vypovídací schopnost našeho souboru je pochopitelně značně omezena počtem nálezů, jehož výrazné zvětšení nelze v následujících letech očekávat, a navíc je poznamenána častými zásahy do terénu, přemísťujícími starší předměty do mladších celků. Nemůžeme zatím vyloučit, že některé postihnuté změny v době rozkvětu klasicky zduřelého okraje neprobíhají v linii vertikální (chronologické), nýbrž horizontální (geografické). J. C.
- 2 Ačkoliv neznáme způsob nanášení bílého přetahu, používáme pro něj v literatuře již zavedený termín bílé malování (např. Durdík 1983).

Literatura

- DURDÍK, T. 1983: K výskytu bíle malované keramiky v Čechách, AH 8, 211—213.
FILIP, J. 1956: Keltové ve střední Evropě. Praha.
HRDLÍČKA, L.—ČIHÁKOVÁ, J. 1984: Praha 1—Malá Strana, Malostranské náměstí, Pražský sborník historický XVII, 143.
PAVLŮ, I. 1971: Pražská keramika 12. a 13. století. Praehistorica IV.
PAVLŮ, I. 1982: K počátkům Čáslavě I, Praehistorica X, 75—160.
ŠIKULOVÁ, V. 1985: Středověká polévaná keramika z Opavy, AH 10, 230—233.
WILDE, K. A. 1953: Glasierte Tonnäpfe aus dem frühgeschichtlichen Wollin. In: Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934. Hamburg 1953, 94—97.

Zusammenfassung

Technische Schalen mit Glasur in der Prager Keramik

Die Autoren berichten in ihrem Beitrag von Schalen eines bisher wenig bekannten Typs, mit denen sich bereits K. A. Wilde (1953) befaßt hat. Bis heute wurden aus Prager Untersuchungen Fragmente von 72 Schalen gesammelt, was ein repräsentatives Ensemble vorstellt, das zur Erfassung ihrer grundlegenden Charakteristik hinreicht. Zu dieser gehören: ein unverkennbarer Scherben, die konische Form mit häufig eigenartiger Randprofilierung (Abb. 1), die ungleichmäßig starke Glasur auf der ganzen inneren Oberfläche und eine dünnere, unzusammenhängende Glasur auf der groben äußeren Oberfläche.

Die Funktion dieser glasierten Schalen, die bisher nicht nachgewiesen wurde, klären weder Funde aus dem Katalog der Autoren noch die Fundumstände. Die Schalen selbst unterstützen die Ansicht, daß es sich um technische Keramik handelt, auf der die Glasur erst bei ihrer Verwendung entstehen konnte. Man kann nicht ausschließen, daß sie in ihrer Funktion nur einmal verwendet wurden. Nähere Informationen erwarten die Autoren von den chemischen Analysen, deren Ergebnisse ihnen noch nicht zur Verfügung stehen.

Das Alter der Prager Schalen mit Glasur bestimmen einerseits die Fundensembles, die sie begleiten, andererseits ihre Positionen in der stratigraphischen Sequenz inmitten des historischen Stadtkerns von Praha. Aus beiden Umständen geht hervor, daß sie in Praha ungefähr von der Mitte des 12. bis in die Mitte des 13. Jahrhunderts vorgekommen sind, hier also später begannen, als z. B. in Pommern (cf. Wilde 1953).

Abbildungen:

Abb. 1. Randtypen glasierter Schalen und Diagramm ihrer Häufigkeit.

Abb. 2. Auswahl von Topfrändern einer neuen keramischen Klasse aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts.

